

OUDALKMAAR

2024 JAARGANG 48 | **NUMMER 2**

**BOLWERK ALS
BEELDENPARK**

**TRANSCRIPTIEGROEP
REGIONAAL ARCHIEF**

**RENTMEESTERREKENINGEN
ONDER DE LOEP**

INHOUDSOPGAVE

- 29

De Alkmaarse psychiater en neuroloog
Fran van der Hoeven

Lucas van der Hoeven
- 34

Alkmaarder over historie: Nathalie Kamp

Lisa Oskamp
- 36

Het bolwerk als beeldenpark

Bertus Bakker
- 42

Maarten van Heemskerck.
Eén tentoonstelling in drie musea

Tristan Schiff
- 44

De transcriptiegroep van het Regionaal Archief

Harry de Raad
- 49

Rentmeesterrekeningen onder de loep

Emmy Reijngoud-Posthuma
- 25

Verenigingsnieuws

Oud Alkmaar is een uitgave van de Historische Vereniging Alkmaar. Het tijdschrift verschijnt drie keer per jaar. Oude nummers zijn te koop via een e-mail naar info@hvalkmaar.nl.

REDACTIE Bertus Bakker, Lisa Oskamp, Gery Baars en Jolanda Jansen

REDACTIEADRES Kopij voor Oud Alkmaar en te bespreken publicaties zenden aan: Redactie Oud Alkmaar, p/a Historische Vereniging Alkmaar, Nassaulaan 43, 1815 GJ Alkmaar, of naar redactie@hvalkmaar.nl. Het artikel moet aan bepaalde eisen voldoen. Zie daarvoor https://www.hvalkmaar.nl/tijdschrift/

OPMAAK SanMarcoos, Alkmaar.

DRUK Krijgsman Drukwerk, Alkmaar.

©Historische Vereniging Alkmaar. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Historische Vereniging Alkmaar.

OMSLAG VOOR: Man met kalf, Gerrit Bolhuis, 1956, brons. Locatie: Clarissenbolwerk. Foto Els Hansen. ACHTER: Reconstructieschets van de Middelburg door Marius Buijn, 2024.

VOORWOORD

Hoe kun je weten waar je heen gaat als je niet weet waar je bent? En kun je weten waar je bent als je niet weet waar je vandaan komt? Steeds weer brengt een antwoord me bij het belang van geschiedenis. We bestaan in de context van alles waarin we leven en wat er vóór ons was. Geschiedenis is ‘de rode draad verhalen’. Dat is wat de HVA ook wil doen met de uitgave van Oud Alkmaar.

Voor deze editie schreef Lucas van der Hoeven een persoonlijk relaas over zijn vader, de psychiater en neuroloog Fran M.M. van der Hoeven. Lisa Oskamp interviewde Nathalie Kamp, een van Alkmaars cultureel ondernemers. In ‘Het bolwerk als beeldenpark’ beschrijft Bertus Bakker hoe burgemeester Wytema vanaf 1954 onze stad wist te verfraaien met vele, eigentijdse beeldhouwwerken.

Harry de Raad laat in zijn artikel over de Transcriptiegroep van het Regionaal Archief zien hoe oude bronnen toegankelijk worden gemaakt voor een nieuw publiek. Als lid van deze groep belicht Emmy Reijngoud-Posthuma in haar bijdrage ‘Rentmeesterrekeningen onder de loep’ hoe dit kan leiden tot nieuwe inzichten over de historie van de Alkmaarse kastelen. Ten slotte belicht Henk de Visser weer een aantal bouwplannen.

Als recent aangetreden nieuwe voorzitter van de HVA spreek ik hier mijn dank uit aan Carol Korringa die de vereniging de afgelopen vijf jaren met grote inzet en betrokkenheid heeft geleid.

Ook Bertus Bakker, onze binnenkort vanwege een verhuizing vertrekkende hoofdredacteur, bedank ik voor zijn vele bijdragen aan Oud Alkmaar.

Rest mij u veel leesplezier toe te wensen!

Ruud Roemer, voorzitter

DE ALKMAARSE
PSYCHIATER EN
NEUROLOOG
FRAN M.M. VAN
DER HOEVEN

Lucas van der Hoeven

Student Fran van der Hoeven

Tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw kende de geestelijke gezondheidszorg slechts een beperkt scala aan behandelingen terwijl bovendien maar weinig specifieke geneesmiddelen beschikbaar waren. Pas met het grootschalige gebruik van psychofarmaca eind jaren zestig kwam daar verandering in. Hoe heeft de Alkmaarse psychiater en neuroloog Van der Hoeven dit ervaren?

OPLEIDINGEN 1925 – 1945
Mijn vader, Fran van der Hoeven, werd op 23 september 1919 in Den Haag geboren. In 1936 begon hij, als 16-jarige spoorstudent, aan zijn studie geneeskunde in Leiden.

Omdat op 26 november 1940 de Universiteit van Leiden haar poorten sloot, vervolgde hij zijn studie aan de Gemeente Universiteit in Amsterdam.

Vanaf 1 november 1943 was hij als coassistent werkzaam op de vrouwenafdeling van de psychiatrische inrichting Huize Voorburg in Vught.

Uit zijn brief aan zijn verloofde van 6 november 1943
We hebben een zeer interessante afdeling met allerlei verschillende gevallen; een dagverblijf voor rustigen, een voor onrustige vrouwen, een zaal met toeval-lijdsters, een zaal met bedverpleging annex badkamer met de permanente baden en een ziekenzaal. En dan is er een gang met een rij kamertjes die gebruikt worden voor totaal onhandelbare, agressieve patiënten, die gevaarlijk zijn. Die gang is wel het verschrikkelijkste van wat ik hier zag; het is meer dierlijk dan menselijk, meer verschrikkelijk dan al het andere.

De Reinier van Arkel, een inrichting in Den Bosch, waarvan Huize Voorburg een onderdeel vormde, kreeg vanaf 1943 te maken met een verdubbeling van het aantal patiënten. Dit was een gevolg van de overplaatsing van patiënten en personeel vanuit Santpoort en Heiloo wegens de aanleg van de Atlantikwall.

Uit zijn brief van 3 september 1944
Momenteel enige honderden bommenwerpers duidelijk te zien boven ons terrein; de lucht vol met strepen een schitterend gezicht. Het daver van het motorgeronk, 't huis staat te trillen.

In de winter van 1944-45 verbleef mijn vader in het bevrijde 's Hertogenbosch terwijl zijn verloofde in het bezette Rotterdam woonde. Bijna zeven maanden was het onmogelijk elkaar te schrijven of te bellen. Pas in mei 1945 kon hij haar schrijven over wat er die afgelopen maanden had plaatsgevonden.

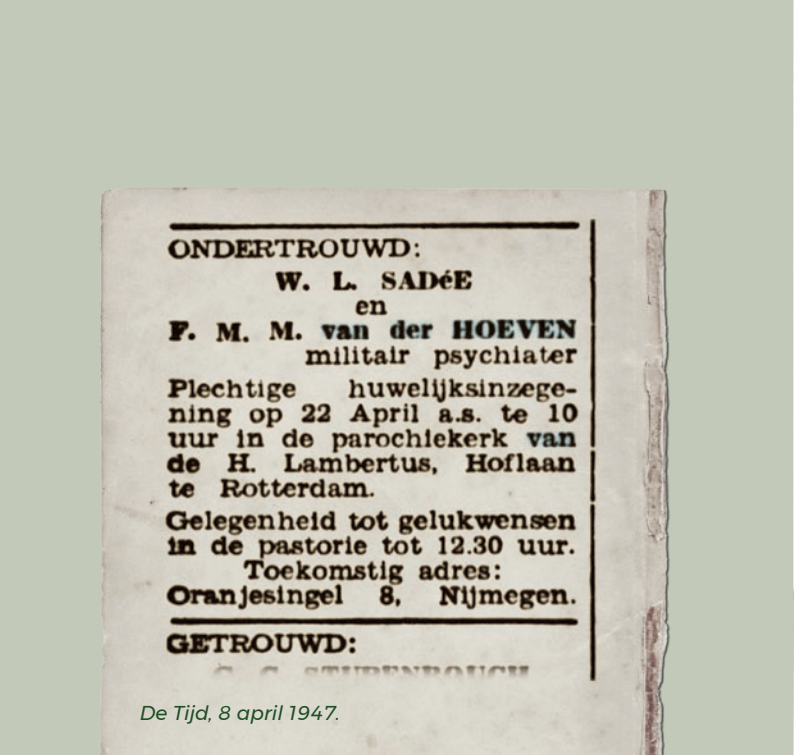
Uit zijn brief van 5 mei 1945
We werden op de 25^e October bevrijd. Drie nachten lagen we onder hevig granaatvuur; door een twaalfal inslagen van granaten werden twee Zusters gedood en

een tiental mensen gewond. Toen de Engelsen er eindelijk waren is er nog een volle dag rondom het huis gevochten en toen trokken de Duitsers terug. We waren bevrijd en ik voelde me tot het leven terugkeren. Geen elektriciteit, geen verwarming. Het leven wilde zijn loop hernemen, tot de VI's kwamen, die maandenlang hierover zijn komen tuffen. Het was een beroerde tijd. Aanvankelijk kon ik er goed tegen, maar op 21 Februari viel er een bom midden op het gebouw (op mijn afdeling St. Cathrien).

Opleidingen 1945 – 1950

Vanaf 1946 was hij selectie-officier in zijn diensttijd. Hij diende ‘wankelmoedige’ soldaten te keuren, die naar Nederlands-Indië werden gestuurd. Tegelijkertijd kon hij in Nijmegen zijn specialistenopleiding voortzetten bij prof. Prick, die colleges gaf over het zenuwstelsel, psychopathologie en klinische psychologie. Mijn vader verloofde zich in 1942 met Wilhelmina Louise Sadée (Rotterdam 08-06-1918 – Heiloo 09-09-2009). Zij hadden elkaar in 1938 leren kennen, maar door de oorlog, zijn studieverplichtingen en haar werkzaamheden voor de UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Agency) in Regensburg, konden zij pas in april 1947 in het huwelijk treden.

Eind 1949 werd hij erkend als medisch specialist en ingeschreven in het NMG-register². Begin maart 1950 vestigde hij zich in Alkmaar als eerste r.k. psychiater en neuroloog met een eigen praktijk voor particuliere- en ziekenfondspatiënten. Mogelijk had psychiater Barnhorn, die tijdens de oorlog in het Sint-Elisabeth Ziekenhuis werkte, hem geattendeerd op de vacature. Barnhorn was zijn meerdere geweest tijdens zijn diensttijd tussen 1946 en 1947. Mijn vader was voornamelijk verbonden aan het R.K. Elisabeth Ziekenhuis van de zusters Augustinessen in Alkmaar, daarnaast verving hij psychiater Appelman wel eens in het neutrale Centraal Ziekenhuis. Ook werkte hij in de Sint-Willibrordusstichting in Heiloo en verder was hij als forensisch psychiater verbonden aan de

De Tijd, 8 april 1947.

rechtbank van Alkmaar. Tussen 1950 en 1958 was zijn praktijk gevestigd op Emmastraat 19. Daarna werd de praktijk voortgezet in het huis van huisarts en latere ziekenhuisdirecteur G. Sluijmer op Emmastraat 16 en wel tot 31 mei 1961.

Sint Elisabeth Ziekenhuis³

Op 27 december 1897 werd het Sint Elisabeth Gesticht aan de Emmastraat geopend. Het ziekenhuisje telde 24 bedden; voor de verzorging waren zes zusters van de congregatie van Augustinessen van Barmhartigheid aangetrokken. In 1898 namen zij 151 patiënten op en werden er 98 operaties uitgevoerd. Ook niet-katholieken werden opgenomen, zoals tijdens de tyfusepidemie in 1901. Al in 1906 beschikte het gesticht over een zenuw-paviljoen. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verhinderde een verdere uitbreiding, maar in 1925 kon het bestuur drie hectaren grond aan de Van Everdingenstraat aankopen. Architect Jan Stuyt tekende het ontwerp voor een ziekenhuis met 160 bedden en in 1927 werd het nieuwe St. Elisabeth Ziekenhuis geopend.

Fran en Wil in 1946

De nieuwbouwplannen konden niet op ieders waarde-ring rekenen. Zo liet dominee J. Baar een waarschuwend geluid horen: ‘De R.K. ziekenverpleging zoekt, evenals de zending bij de inboorlingen, eerst contact door genees-middelen. Zij is dus vóór alles geloofspropaganda.’ De Alkmaarse medici distantieerden zich overigens van dergelijke insinuaties. Vooral het optreden van chirurg J.M. van Dam (1880 – 1937) zorgde voor een verzoening tussen de denominaties. Het Elisabeth werd voor f. 800.000 (nu € 6.780.450) gebouwd. In reactie op dit prachtige ziekenhuis vond het niet-katholieke deel van de bevolking in de leegstaande Cadettenschool aan de Wilhelminalaan in 1929 een fraai onderkomen voor een neutraal ziekenhuis ter vervanging van het in slechte staat verkerende Stadsziekenhuis aan de Paternosterstraat. Dit werd het ‘Centraal neutraal ziekenhuis met klassenverpleging’, later vereenvoudigd tot Centraal Ziekenhuis.

Op 18 juli 1927 zegende en opende de Haarlemse bisschop A.J. Callier de nieuwbouw met de woorden: ‘Dit is geen ziekenhuis maar een ziekenpaleis.’ Een jaar later op 14 juli 1928 werd het nieuwe zenuwpaviljoen ingewijd. Daarna volgden de kraam-, de besmettelijke ziekten- en de kinderafdeling. Volgens de toenmalige geneesheer-directeur Jungerhans zou het wezenlijke verschil tussen beide ziekenhuizen eruit bestaan, dat het aantal gezin-gen van de zieken in het Elisabeth groter zou zijn dan in het Centraal, vanwege ‘de inspiratie die van de katholieke levensbeschouwing uitgaat’.⁴

Fran en Wil in 1947

Op zon- en feestdagen kampte het Centraal nog wel eens met personeelsproblemen en als gevolg hiervan werden dan doodzieke patiënten naar het Elisabeth gebracht. Zusters waren immers altijd aan het werk, zij hadden nooit vrij. De zusters kwamen vrijwel nooit buiten hun eigen voordeur, de ziekenverzorging vormde een deel van het kloosterleven.

In de Tweede Wereldoorlog bood het ziekenhuis medische zorg en onderdak aan joden en gewonde verzetsstrijders die immers niet terecht konden in het door de Duitsers gecontroleerde Centraal Ziekenhuis. Bovendien was in één van de kamers van de nonnen een illegale zender gehuisvest (cel 209) van waaruit honderden berichten van en naar Engeland verzonden werden.

Het was uiteraard een moeilijke tijd. Zo werd de verzets-man dokter Haverkamp gefusilleerd en heerste er gebrek aan voedsel en energie. Ondanks alles nam het aantal behandelingen toe van 3.563 in 1941 naar 4.600 in 1943, met een gemiddelde dagelijkse bezetting van 350 patiënten. Zelfs de ‘moffenmeiden’, die aan gonorroee leden, werden opgenomen. Inmiddels was de afdeling zenuwziekten in een apart gebouw gevestigd dat twee verdiepingen telde, namelijk EP1 en EP2. In 1942 werkten

er de psychiaters Hoeneveld en Barnhorn. Ondanks de oorlog gelukte het Barnhorn nieuwe elektroshock-apparatuur aan te schaffen. In dat jaar werden er 2.058 ‘elektrische’ behandelingen uitgevoerd, waarvan 658 elektroshocktherapieën.

EIGEN PRAKTIJK IN ALKMAAR

Van maandag tot en met zaterdag behandelde mijn vader tussen 9 en 12 uur in samenwerking met hoofd-zuster Perseveranda zijn patiënten op de psychiatrische afdeling van het Elisabeth Ziekenhuis. 's Middags had hij zijn eigen praktijk aan huis, waar hij vanaf 14 tot vaak wel 19 uur zo'n 25 of meer particulier- en ziekenfondspatiënten behandelde. Een spreekuur bestond nog niet en dus wachtten vele patiënten lijdzaam hun beurt af in een overvolle en zeer rokerige wachtkamer. Daarna werden eventuele post en telefoontjes afgehandeld en tussen 20 uur en 22 uur kwam dan zijn secretaresse die zijn gedicteerde correspondentie in steno opnam. De brieven met lokale bestemmingen brachten wij, zijn kinderen, dan vaak rond tegen een geringe zakgeldvergoeding. Tja, en dan kon hij soms ook nog voor spoedzaken 's nachts naar het ziekenhuis worden geroepen.

Destijds werkte iedereen zes dagen in de week en door de vele werkuren vergde dat uiterst veel van zijn energie. Met regelmaat ging hij zondagochtend naar de Abdij van de Benedictijnen te Egmond-Binnen waar hij de hoogmis bijwoonde. Soms moesten wij na de dienst op hem wachten, omdat enige monniken hem wilden consulteren. Het celibataire leven viel sommigen erg zwaar.

PROFESSIONELE CONTACTEN.

Als dat noodzakelijk was werkte hij met andere disciplines samen. Zo wachtte ik hem, omstreeks 1958, eens op een zondagmiddag op. Mijn vader was door internist De Pont bij een ernstig verwonde patiënt geroepen. Blijkbaar wilde internist De Pont weten of er sprake was van hersendood. Met kinderarts Willy Naessens, gynaecoloog Ad Hoogeveen en Hein Lohman, huisarts in Obdam, onderhield hij belangrijke vriendschaps-, maar ook professionele banden.

BEHANDELINGEN

De ontwikkeling van de psychiatrie omspannt meer dan zes eeuwen. De Reinier van Arkel psychiatrische inrichting in 's Hertogenbosch dateert van 1442. Tijdens de Tweede Wereldoorlog bestonden ‘behandelingen’ in psychiatrische inrichtingen veelal uit allerlei

in-bedwang-middelen, bad-, slaap-, elektroshock -, of zelfs malariatherapie. Mijn vaders werk aldaar bestond voornamelijk uit het afnemen van korte anamneses, het voorschrijven van psychofarmaca en eventueel laten opnemen van patiënten. Voor langdurige psychoanalytische behandelingen ontbrak het hem aan opleiding. Destijds was de Rooms-Katholieke Kerk gekant tegen het toepassen van psychoanalyse. Die therapie ging uit van het onderkennen van de invloed van het onderbewustzijn – veelal seksuele lusten - op het dagelijks handelen van mensen. Daarom stelden in 1949 katholieke psychiaters de wil van patiënten als centraal uitgangspunt. Dat zou moeten leiden tot het beheersen van onder- en voorbewuste wensen en gedachten. Tot 1953 werden verschillende medicijnen veelal als ‘rustgevertjes’ gebruikt, maar ook de elektroshocktherapie was in de vijftiger jaren nog steeds een belangrijke therapeutische ingreep bij depressies. Pas in 1960 komt Marplan, een antidepressivum beschikbaar, in 1961 komt Librium, een benzodiazepine, en in 1963 Valium op de medicijnenmarkt. Mede daardoor wordt er een ommekeer mogelijk naar de-institutionalisering en ambulantisering van de patiëntenstroom.

HERINNERINGEN VAN ANDEREN

Mijn vaders assistente op de afdeling psychiatrie van het Elisabeth Ziekenhuis was zuster Perseveranda. Zij beschreef mijn vader als volgt: ‘Hij was een beetje ijdel, maar zag er altijd correct uit. Ook kwam hij aanvankelijk wat gereserveerd over, maar dat viel weg als je hem beter

Links F.M.M. van der Hoeven met broer en zus.

F.M.M. van der Hoeven zittend tweede van rechts, lager school 1930 (?).

Emmastraat 16 in aanbouw (omstreeks 1936?)

leerde kennen. Maar hij kon ook kwaad worden, als er zich daartoe een aanleiding voordeed. Hij was weliswaar opgeleid als neuroloog én psychiater, maar hij excelleerde toch vooral in de neurologie.’ Zijn collega en vriend, kinderarts Naessens, meende dat ‘hij als privépersoon graag aan discussies deelnam, maar tijdens zijn werkzame uren stiller en introverter was. Maar hij formuleerde wel helder, bondig en precies’.

Mijn broer Fran van der Hoeven herinnert zich: ‘Als het tijdens het eten wel eens over patiënten ging, was dat duidelijk niet voor onze oren bestemd. Dan schakelden mijn ouders over in de Engelse taal. Ook gaf mijn vader mij het gevoel dat wij ons niet met de patiënten in de wachtkamer mochten bezighouden. En dat zij zelf ook liever anoniem wilden blijven.’

VERONGELUKT

Onze ouders gingen éénmaal in het voorjaar zonder kinderen op een buitenlandse vakantie. In mei 1961 waren zij onderweg naar Portugal. Bij Burgos in Spanje werd er aan de weg gewerkt. Het verkeer op hun wegheeft werd over één baan geleid. Desalniettemin kwam een spookrijder hen tegemoet met als gevolg een frontale botsing. Onze vader overleefde het ongeluk niet. Onze moeder werd zwaargewond naar een ziekenhuis vervoerd. Na twee maanden in coma en vervolgens met blijvende, ernstig fysieke letsels, wist zij toch hun zeven

kinderen naar de volwassenheid te begeleiden. Vanaf 1961 tot 1977 nam psychiater J.J.W. van Kemenade de praktijk van mijn vader over en vestigde zich op Emmastraat 16. Ook verbond hij zich aan het St. Elisabeth Ziekenhuis.

FUSIE

Vanaf 1963 vond er overleg plaats tussen het bestuur van het Elisabeth Ziekenhuis en psychiater De Smet, de directeur van de Willibrordus Stichting in Heiloo, om te komen tot een gezamenlijke polikliniek in het Elisabeth. Maar pas in 1979 werd overeenstemming bereikt over de oprichting van een PAAZ (Psychiatrische Afdeling Algemene Ziekenhuis). Aan psychiater Creutzberg werd de leiding van deze instelling toevertrouwd. Het PAAZ werd gevestigd in een vleugel die later moest plaatsmaken voor de parkeergarage. Vijf jaar eerder was het Elisabeth gefuseerd met het Centraal Ziekenhuis.

BRONNEN:

1. *Stadsarchief 's-Hertogenbosch; NL-HtSA Archiefnummer 1092; Correspondentie Van der Hoeven – Sadée, 1938-1948, invnr. 1092. De originele brieven zijn privébezit van de auteur.*
2. *Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, nu KNMG.*
3. *Vis, G.N.M.; “650 jaar ziekenzorg in Alkmaar 1341-1991”; Medisch Centrum Alkmaar; Hilversum, 1991; p. 111 – 144.*
4. *Ibidem, p. 140. Vrij citaat naar zijn rapport/voetnoot 23: Archief MCA, dossier Elisabeth, Vertrouwelijk rapport dr. Jungerhans over open en gesloten systeem, juli 1945.*

NATHALIE KAMP

De rubriek waarin redacteur Lisa Oskamp bekende en minder bekende Alkmaarders interviewt over hun band met geschiedenis. Nathalie Kamp is cultureel ondernemer.

WAAR IN DE HISTORISCHE BINNENSTAD VAN ALKMAAR KOMT U GRAAG?

Ik kom graag in De Oude Stad en ik geniet van lopen door de Langestraat. De connectie tussen vroeger en nu zie je terug in de panden waar je langsloopt. Het stadhuis is bijvoorbeeld supermooi. Als de Alkmaarse vlag daar aan de gevel hangt, dan ben ik wel een beetje trots!

WELK STANDBEELD IN ALKMAAR IS UW FAVORIET?

Het standbeeld van Truus Wijsmuller. Ik vind het vooral leuk als er kinderen rondom het beeld zitten, dan lijkt het alsof ze nog meer kinderen heeft gered.

VOOR WIE ZOU U EEN STANDBEELD NEERZETTEN IN DE STAD?

Voor Vanessa Macias van StraatGeluid. Ze is jeugdwerker en heeft verschillende huiskamers in Alkmaar. Jongeren die een steuntje in de rug nodig hebben, biedt zij een thuis. Zij is echt een soort zon, ze straalt warmte uit. Kortom, een vrouw die Alkmaar mooier maakt.

WAT IS VOLGENS U EEN ONONTDEKTE HISTORISCHE PLEK IN ALKMAAR?

Laatst heb ik de Laurentiuskerk ontdekt. Het koor was aan het repeteren en het orgel speelde. Het is gigantisch groot. De Kapelkerk is trouwens ook vet. Daar kwam ik om te stemmen. Dat is meteen een goede tip: ga altijd ergens stemmen waar je normaal niet komt. Je ontdekt parels!

WELK NUT HEEFT GESCHIEDENIS VOLGENS U?

Geschiedenis kan verschillende perspectieven bieden. Denk bijvoorbeeld aan reflectie op het heden en

je inleven in andere mensen waardoor je empathie voor ze krijgt.

WAT VOOR HERINNERINGEN HEEFT U AAN DE GESCHIEDENISLESSEN OP DE MIDDELBARE SCHOOL?

Dat was een superleuke tijd. Ik zat op het PCC en deed in de onderbouw vwo-Xtra. Daar was veel vrijheid. Het maken van historische objecten vond ik vooral geweldig. Je kon daar echt je eigen interesse in stoppen en overdragen op anderen. Een klasgenoot had bijvoorbeeld het Colosseum nagebouwd van suikerklontjes. Alle docenten waren ook erg gepassioneerd. Ik heb daar veel van anderen geleerd.

WAT ZOU ELK KIND OP SCHOOL MOETEN LEREN OVER GESCHIEDENIS?

Dat er meerdere perspectieven bestaan. Geschiedenis kent meerdere kanten. Soms zeggen ze geschiedenis wordt geschreven door de winnaars. Het is goed om je daar bewust van te zijn.

WAT IS UW FAVORIETE ALKMAARSE MUSEUM?

Ik vind het Stedelijk Museum erg leuk, vooral als ze moderne kunst exposeren.

WELK OBJECT OF SCHILDERIJ IN STEDELIJK MUSEUM ALKMAAR HEEFT INDRUK OP U GEMAAKT?

Vorig jaar hadden ze een vette expositie waarbij een discobol was opgehangen waarop een gedicht van Maria Barnas werd geprojecteerd.

WAT VINDT U VAN DE TRADITIE VAN 8 OKTOBER?

Het is goed dat er veel aandacht aan wordt geschonken. Ik vind het mooi dat het Stedelijk Museum de vaste expositie over het beleg openstelt voor iedereen. Vorig jaar werden vanwege het jubileum veel extra activiteiten georganiseerd. Ik hoop dat we zo door kunnen gaan, want dan wordt het verhaal door heel Alkmaar elke keer opnieuw doordacht en beleefd. Het mag ook best vernieuwen. Van mij mag er bijvoorbeeld een veganistische zuurkoolmaaltijd bij komen.

HOE VIERT U 8 OKTOBER?

Het is erg belangrijk voor mij en ook voor mijn familie. Als ik zou emigreren zou ik terugkomen voor 8 oktober. Het is leuk om naar de optocht te kijken en om naar de Platte Stenenbrug of het Ritsevoort te gaan. Het is zo gezellig dat je iedereen tegenkomt. Alkmaar voelt dan als een hele grote open huiskamer.

WAT BEZOECT U OP OPEN MONUMENTENDAG?

Het is bijzonder dat mooie panden worden opengesteld

voor publiek. Huize De Dieu en de Molen van Piet vind ik bijzonder. Dit jaar organiseren we met CultuurKartel de avond ervoor het feest 'Van God Los' in de Grote Kerk en op de dag zelf diverse kleine evenementen. De aandacht voor monumenten combineren we met de aandacht voor het 200-jarig bestaan van het Noord-Hollands Kanaal door het verzorgen van een 'drijf-in bioscoop' bij de Turfmarkt.

ALS U EEN (HISTORISCHE) DOCUMENTAIRE ZOU MOGEN MAKEN WAAR ALKMAAR EEN ROL IN SPEELT WAAR ZOU DEZE OVER GAAN?

Over Trijn Rembrandts. Er is al een theaterstuk over haar, dat is heel mooi. Maar wat weten we precies over haar en wat zegt dat over hoe geschiedenis wordt geschreven? Ik zou delen filmen in het Stedelijk Museum.

WELKE HISTORISCHE PERSOON SPREEKT U HET MEEST AAN?

Marsha P. Johnson. Zij was een zwarte transvrouw uit New York. Ze speelde een belangrijke rol in het activisme waarvandaan pride parades zijn ontstaan. Participatie ontstaat vanuit minderheden. Dat is inspirerend, omdat het voor hen juist het moeilijkste is.

ALS U EEN DAG TERUG ZOU MOGEN IN DE ALKMAARSE GESCHIEDENIS NAAR WELK JAAR VERTREKT U DAN?

Alkmaar heeft 770 jaar geleden stadsrechten gekregen. Ik zou graag willen kijken bij die plechtigheid. Het vormde een nieuw punt in de culturele identiteit en dat is interessant.

HET BOLWERK ALS BEELDENPARK

Bertus Bakker

In 1949 werd in het park Sonsbeek in Arnhem voor het eerst in ons land een openluchttentoonstelling van internationale beeldhouwkunst gehouden. Het jaar daarop was in de pas geopende Keukenhof in Lisse tussen de tulpen een keur van sculpturen te zien. Het idee van een beeldenpark krijgt begin jaren vijftig nationaal en internationaal wijde verspreiding. Voorbeelden zijn het Kröller-Müller Museum in Otterlo en het Middelheimpark in Antwerpen. Alkmaar bleef niet achter.

BEELDHOUWKUNST IN DE LIFT

Na de spaarzame jaren van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog kwam er begin jaren vijftig meer ruimte op de gemeentebegroting om de stad te gaan verfraaien. Het was met name Hendrik Wytema (1906-1974), sinds 1948 burgemeester van Alkmaar, die zich ontpopte als een verwoed pleitbezorger voor de esthetische aankleding van de stad met toonaangevende voorbeelden van eigentijdse beeldhouwkunst. De viering van het 700-jarig bestaan van de stad in 1954 vormde een welkome aanleiding om de hand aan de ploeg te slaan. Mede op initiatief van Wytema werd bij deze gelegenheid een fonds gesticht ter grootte van f40.000 waarmee beelden voor parken en plantsoenen konden worden aangekocht.

De beeldhouwkunst had in ons land nooit zo'n prominente rol gespeeld als in andere, met name zuidelijker landen. Maar na de oorlog kreeg deze kunst in ons land een krachtige impuls. Het was vooral de vloed aan verzets- en oorlogsmonumenten – in elke stad werd er wel een opgericht – die met zich meebracht dat de openbare ruimte steeds meer werd verfraaid met sculpturen. En het bleef niet alleen bij herdenkingsbeelden. In Alkmaar viel het oog op het bolwerk. Hier stond sinds 1876 alleen het Victoriabeeld. Er was dan ook ruimte genoeg voor meer beelden. Maar hoe een keus te maken? Het was Wytema wel duidelijk dat voor een verantwoorde keuze en besluitvorming deskundig advies gewenst was. Op zijn instigatie werd de beeldhouwster Fri Heil (1892-1983) als adviseur aangetrokken. Heil was bestuurslid van de Stichting Sonsbeek en beschikte over een omvangrijk netwerk binnen de wereld van de

beeldhouwkunst. Op haar voorstel werd een kunstcommissie geïnstalleerd. Wytema werd hiervan de voorzitter. Eén van de leden was wethouder Holzmüller, die liet weten dat hij graag zag dat het beeldenpark een echte toeristische trekpleister zou worden, 'iets in de geest van de vroegere Berlijnse Siegesallee, maar dan zonder de protserigheid daarvan'.¹

EERSTE BEELDEN

Al in het jubileumjaar 1954 werden de eerste twee bronzen beelden aangekocht. Een zittende hond, gemaakt door Han Rådecker (1921-1976) en aangekocht voor f1000, kreeg een plek nabij de Emmabrug. De in Groet geboren beeldhouwer was een zoon van John

Han Rådecker, Zittende hond. Brons. Het beeldje is in 1954 geplaatst ter hoogte van de Emmabrug. Het is in 1982 ontvreemd.

Rådecker, de ontwerper van onder andere het Nationale Monument op de Dam. Een van de leeuwen is door Han vervaardigd. Het tweede beeldje, een spittende arbeider van Jan Havermans (1892-1964), werd geplaatst aan het eind van de Vrouwenstraat nabij de Kneppel-

*een toeristische trekpleister,
'iets in de geest van de
vroegere Berlijnse Siegesallee*

brug. Het beeld kostte f1400. Havermans had voor Alkmaar al eerder sculpturen gemaakt, namelijk bij de entree van de Vondelschool en op de Lyceumbrug bij het PCC. Het is onfortuinlijk afgelopen met de twee eerstelingen. De hond werd in 1982 gestolen en in 2003 trof de arbeider hetzelfde lot. Beide beelden zijn helaas nimmer teruggevonden.

Gelukkiger was het lot van het volgende tweetal, dat dit keer niet uit de bestaande voorraad van een kunstenaar

*Cor Hund, Het Gezin, 1954.
Franse kalksteen.*

*Jan Havermans,
Spittende arbeider,
1952. Brons.
Het beeldje is in
1954 geplaatst ter
hoogte van de
Kneppelbrug. Het
is in 2003
ontvreemd.*

werd aangeschaft. Het eerste beeld was het resultaat van een bezoek van de kunstcommissie aan de grote tentoonstelling *Levensdrift* bestaande uit schilder-, beeldhouw-, grafische kunst en ceramiek die in 1954 in de plantsoenen en de Galerij aan het Frederiksplein te Amsterdam werd gehouden. Bij deze gelegenheid wees Heil de leden op een gipsen ontwerp van *Het Gezin* door Cor Hund (1915-2008). Men bleek ervan gecharmeerd en Hund kreeg de opdracht het ontwerp, dat een vader, moeder en kind voorstelde, in steen uit te hakken. Voor de ruim vier ton wegende beeldengroep koos hij als materiaal Franse kalksteen. Een groot deel van het hakwerk voerde Hund uit in een gebouwtje in de tuin van Huize Oort aan de Oudegracht. Na de plaatsing op het bolwerk legde hij er nog de laatste hand aan.

*Gerrit Bolhuis,
Man met kalf, 1955.
Brons.
Foto Els Hansen.*

Voor het andere beeld gaf het gemeentebestuur in 1955 de Amsterdamse beeldhouwer Gerrit Bolhuis (1907-1975) opdracht een ontwerp te maken dat de verbondenheid zou moeten symboliseren tussen de stad Alkmaar en de agrarische sector. Aanvankelijk dacht Bolhuis aan een beeld van een slager en een dier. Gaandeweg echter transformeerde hij de slachter tot een Hollandse boer op klompen die een kalf draagt. Het beeld werd in brons uitgevoerd. In tegenstelling tot de speels vormgegeven compositie van *Het Gezin* was de *Man met kalf* – een soort moderne variant van *De Goede Herder* – juist een statisch beeld.

Een belangrijk punt van discussie voor de kunstcommissie was telkens het vinden van een geschikte locatie. Met een stapel stoeptegels als tijdelijke sokkel werden diverse plekken op het bolwerk uitgetoetst. Uiteindelijk kreeg *Man met kalf* een plek bij de Bergerbrug, tegenover de plaats waar tot voordien een frituurkraam van de firma Blauw stond. Het urinoir op deze plek werd naar de overzijde verplaatst. *Het Gezin* van Hund kwam terecht op het Munnikenbolwerk tegenover de Raad van Arbeid. Voor beide beelden moest de gemeente flink in de buidel tasten. *Man met kalf* kostte f12.600 en *Het Gezin* f11.700.

Luciano Minguzzi, Man met haan, 1953. Brons.

AMBITIEUS

Dat Alkmaar in 1955 ambitie toonde met de stadsverfraaiing mag wel blijken uit het feit dat serieus is overwogen een sculptuur van de beroemde Engelse beeldhouwer Henry Moore aan te kopen. De aanschaf zou ongetwijfeld in de papieren lopen, maar Wytema liet weten dat hij vast van plan was de raad om een extra

Met een stapel stoeptegels als sokkel werden diverse plekken uitgetoetst

krediet te vragen ingeval Moore's *Warrior* beschikbaar was. Helaas gaf Moore geen toestemming om van deze *Krijger* nog een afgietsel te laten maken. Hij had van dit beeld al vijf stuks verkocht en dit was voor hem het maximum.

De ambitie valt ook te lezen in een persoonlijk schrijven van de burgemeester aan Heil waarin hij zijn twijfels uitlegt over de competentie van de kunstcommissie, hijzelf inclusief. 'Volgens mij laten sommigen zich meer leiden door wat zij persoonlijk mooi vinden, dan door wat zij voelen dat sculpturaal belangrijk is. Daarom graag uw oordeel over de belangrijkheid van het werk uit het oogpunt van moderne beeldhouwkunst. Als deze aankoopbeleid van Alkmaar zin wil hebben, dan zal zij gericht moeten zijn op het verstrekken van het beste dat

Fri Heil-Verver (1892 - 1983). Heil was adviseur van de Alkmaarse kunstcommissie die de beelden uitkoos voor het bolwerk.

Charlotte van Pallandt, Zittende vrouw, 1959. Steen. Foto Els Hansen.

gemaakt wordt. En wij zijn immers maar leken die eigenlijk niet in staat zijn een artistiek en technisch juist waardeoordeel te geven.² Er was Wytema kennelijk veel aan gelegen dat de commissie zich zou richten op eersterangs kunstwerken.

KRITIEK

De beelden van Bolhuis en Hund werden in 1956 geplaatst, maar daarvoor was het bolwerk al verrijkt met een derde beeld, *Man met haan*, dat de gemeente voor f10.000 aankocht van de beroemde Italiaanse beeldhouwer Luciano Minguzzi (1911-2004). De sculptuur had al een tournee gemaakt langs diverse internationale

tentoonstellingen, voordat het in Sonsbeek was te bewonderen. Dit keer was de commissie niet eenstemmig over de aankoop. Was het wel verstandig om na *Man met kalf* nu *Man met haan* aan te kopen, weer zo'n statisch beeld? De discussie liep hoog op en uiteindelijk staakten de stemmen. Onder de voorwaarde dat het beeld *Triomf* zou gaan heten, werd uiteindelijk tot aankoop besloten. Het beeld kreeg een plaats bij het Kruithuisje. De reacties op Minguzzi's creatie, die in de volksmond gewoon *Man met haan* genoemd bleef worden, liepen sterk uiteen. 'Doe dat ding weg, edele heren. Het is een vies en verveerd geval, schandelijk van aanzien. Alsof de Spanjaarden het hebben achtergelaten. Een mistroostige

Willem Reyers, Saul en David, 1952. Brons.

miskoop. Naar het pakhuis van gemeentewerken er mee.³ Het is een ironische speling van het lot dat deze verontwaardigde briefschrijver later gelijk zou krijgen. Omdat het beeld diverse malen mikpunt werd van vandalen werd het uiteindelijk van het bolwerk verwijderd. Het kreeg een plaats in de tuin van het oude museum en later in de patio van het stadhuis aan de Langestraat, waar het nog altijd te zien valt als men er vanuit de Breedstraat door het hek een blik op slaat.

JAREN ZESTIG

Na de plaatsing van deze vijf beelden duurde het tot 1959 vooraleer het gemeentebestuur een nieuwe opdracht

verstrekte voor een sculptuur op het bolwerk. Dit keer betrof het een beeld van Charlotte van Pallandt (1898-1997). De aankoopcommissie was gecharmeerd van een bronzen beeld van een zittende vrouw dat zij had gemaakt voor museum Boymans. Alkmaar wilde hier graag een stenen versie van en Van Pallandt ging akkoord. Het beeld, dat f10.000 kostte, werd in 1960 ter hoogte van de Lamoraalsluis geplaatst. Beelden in de openbare ruimte lokken steevast reacties uit. Dat was nu niet anders. De krant gaf een paar voorbeelden. Toen het beeld nog op de wagen stond, werd erop gekrijsd: 'dit is

Fri Heil, Moeder en kind, 1963. Steen.

Eva, Adam is een rondje om.' En tijdens de plaatsing noteerde de journalist het commentaar van een omstander: 'ze konden het beeld beter onder de sokkel stoppen. Daar gaan nu mijn belastingcenten.' De kritiek werd in datzelfde krantenartikel niet gedeeld, want de auteur stelde met genoeg vast dat er op het bolwerk een mooie harmonie groeide tussen natuur en cultuur. Wel ontbrak naar zijn mening nog een 'populair' beeld dat in één slag de harten van heel Alkmaar veroverde, zoals *het Lieverdje* in Amsterdam.⁴

Dat kunst in de openbare ruimte kwetsbaar is, bleek al uit de diefstal van de eerste twee beeldjes. Minder fataal, maar toch ergerlijk waren andere vormen van vandalisme. Twee jaar na de plaatsing bracht Van Pallandt een bezoek aan onze stad. 'Ik was in Alkmaar en zag hoe schandelijk mijn beeld eruitzag, besmeerd en beschadigd. Voorbijgangers hingen eraan, klommen erop en gingen erop zitten. Aan de voorkant zaten grote zwarte vlekken. Een jongen zei zelfs dat het gebruikt werd als urinoir.'⁵ De beeldhouwster suggereerde het gemeente-bestuur om het beeld op een hoger voetstuk, van minstens een meter, te plaatsen. Even is overwogen de vrouw een andere plek te geven, maar uiteindelijk bleef alles bij het oude. Gelukkig maar, want de locatie van de zittende vrouw is een uiterst geschikte, vooral op zomerse

Oswald Wenckebach, De Stoelesmijter, brons, ca. 1956.

dagen als ze wordt omringd door zonnebadende mensen op het gras. Bovendien bleef het beeld vooralsnog gevrijwaard van vandalisme.

In 1962-63 verwierf de gemeente weer twee beelden voor het bolwerk, maar dit keer niet in eigendom. *Saul en David* van Willem Reyers (1910-1958) en *Moeder en kind* van Fri Heil werden in langdurig bruikleen van het Rijk

verkregen. Beide werken kregen een plaats op het Clarissenbolwerk, maar het eerste beeldengroepje werd uiteindelijk verplaatst naar de patio van het stadhuis.

Dat in Alkmaar een beeldencollectie groeide, bleef in kunstenaarsland niet onopgemerkt. Er waren dan ook kunstenaars die zichzelf aanboden. Een van hen was de in de jaren zestig omstreden Joegoslavische beeldhouwer Slavomir Miletić (1930), bekend van onder andere de zogenaamde *Vredesraket* die vanaf 1981 maar liefst veertien jaar het Amsterdamse Museumplein heeft ontsierd. De commissie ging niet op zijn aanbod in. 'Wij streven ernaar in deze gemeente beeldhouwwerken van de belangrijkste Nederlandse beeldhouwers te plaatsen. Zolang dit programma niet is afgewerkt, zijn wij dan ook niet voornemens een opdracht aan u te verlenen.' Miletić reageerde per omgaande en schreef 'onmiddellijk stappen te ondernemen mij te laten nationaliseren.'

Piet Slegers, Ontmoetingssteen, Lavasteen 1968. Foto Els Hansen.

In de marge van zijn brief heeft iemand met potlood geschreven: *als dat lukt behoort hij nog niet tot de belangrijkste beeldhouwers*.⁶ Wie wel belangrijk was, was Mari Andriessen die in opdracht het bronzen beeld van Van der Mey ontwierp waaraan vorig jaar in *Oud Alkmaar* een artikel is gewijd. In 1965 werd het beeld onthuld op het Munnikenbolwerk, maar in 1974 kreeg het zijn definitieve plek naast de Grote Kerk.

In 1966 toog de commissie weer naar een tentoonstelling in Sonsbeek. Daar werd het komische beeld *De Stoelesmijter* van Oswald Wenckebach (1895-1962) aangekocht voor f4.000. Omdat het beeldje meermaals werd beschadigd, werd het in 1979 verplaatst naar de museumtuin. In Sonsbeek had de commissie ook het oog laten vallen op een sculptuur van de bekende Belgische kunstenaar Rik Wouters (1882-1916). Helaas waren de beschikbare financiën niet toereikend om een werk van zijn hand aan te kopen. In plaats daarvan besloot de commissie voor het eerst een abstract kunstwerk aan te schaffen. Het werd het beeldhouwwerk *Plastiek*, uitgevoerd in rode lavasteen. Het 4,5 ton zware beeld was vervaardigd door Piet Slegers (1923-2016) en kostte f20.000. Het kwam te staan ter hoogte van de Adelbertusschool. Het beeld toont de verouderende werking van de natuur. Onder invloed van zon en regen wordt het beeld opgenomen in zijn natuurlijke omgeving. De lavasteen is van nature grijs, maar krijgt een roodachtige tint als hij nat wordt. De locatie was bedoeld

Paul van Crimpen, Herder 1985. Brons. Foto Els Hansen.

Sander Rood, Public-lighting on human energy 2002. Foto Els Hansen.

als plek van samenkomst en daarom kreeg het beeld de titel *Ontmoetingssteen*. Piet Slegers is vooral bekend geworden als land art- en omgevingskunstenaar en een van zijn bekendste werken is het vijf hectare grote project *Aardzee* uit 1982, dicht bij Zeewolde in Flevoland.

LAATSTE BEELDEN

In 1970 legde Wytema onverwacht zijn functie als burgemeester neer. Of het hierdoor kwam of niet, in elk geval duurde het tot 1985 alvorens weer een werk werd aangekocht voor het bolwerk. Het geabstraheerde beeld *Herder* van Paul van Crimpen (1932-1999) vond een plek in het Kennemerpark. De bronzen sculptuur is een exemplaar uit zijn serie *Schaapherders*.

We zagen al dat in de loop der jaren enkele beelden die voor het bolwerk waren bedoeld, verhuisden naar andere locaties. Ook het omgekeerde was het geval. Zo verscheen in 2011 bij het Kruithuisje een cortenstalen sculptuur van Bram Bus (1950) die sinds 1985 bij jongerencentrum Argus in de Sperwerstraat in Alkmaar-Noord stond.

Tezelfdertijd werd het bolwerk verrijkt met een bijzonder kunstwerk. Vlak bij de *Man met kalf* kwam de wel zeer eigentijdse traplantaarn - *Public-lighting on human energy* - van de jonggestorven Alkmaarse kunstenaar Sander Rood (1973-2009) te staan. De ludieke constructie nodigt de voorbijganger uit tot actieve participatie, zij het dat al enige jaren een van de beide trappers ontbreekt. 'Voor mij is de toeschouwer een deelnemer die als laatste schakel een concept tot leven brengt', aldus de kunstenaar.⁷

De meest recente aanwinst is de buste van Rudi Carrell die na een zwerftocht door Alkmaar beland is achter De Vest. Hopelijk komt er in de toekomst weer een budget beschikbaar voor een nieuw kunstwerk op het bolwerk. Er is nog ruimte.

- BRONNEN:**
1. Vergadering B&W, 30-3-1954. RAA 0004-2633. Regionaal Archief Alkmaar.
 2. Brief Brief aan Fri Heil, 27-7-1955. RAA 0004-2633
 3. Alkmaars Weekblad, 4 oktober 1956.
 4. Noordhollands Dagblad, 26 oktober 1960.
 5. Brief van Van Pallandt aan gemeente, 15 augustus 1962. RAA 0004-4017.
 6. Opmerking onder een brief van 2 dec. 1964 van Miletić. RAA 0004-14445.
 7. Citaat uit de film *Beeldend kunstenaar Sander Rood van KunstNetTV*, te zien op YouTube.

MAARTEN VAN HEEMSKERCK ÉÉN TENTOONSTELLING IN DRIE MUSEA

Tristan Schiff, conservator oude kunst Stedelijk Museum Alkmaar

Maarten van Heemskerck is een van de belangrijkste, zo niet dé belangrijkste zestiende-eeuwse Noord-Nederlandse kunstenaar. Een gretig en creatief vernieuwer en ondernemer, een kunstenaar die de renaissance naar onze contreien bracht. Vreemd genoeg is Van Heemskerck bij het grote publiek niet erg bekend. Het werd hoog tijd dat een overzichtstentoonstelling aan deze kunstenaar werd gewijd. Na jaren van voorbereiding is het binnenkort zo ver. Eind september presenteren Stedelijk Museum Alkmaar, het Frans Hals Museum en Teylers Museum gezamenlijk één grote overzichtstentoonstelling. En dat niet alleen, bij de expositie verschijnt ook een monografie die zonder twijfel voor generaties lang hét standaardwerk zal zijn over Maarten van Heemskerck.

Maarten van Heemskerck, De heilige Lucas schildert de Madonna, 1532, olieverf op paneel, 168 x 235 cm, Frans Hals Museum, Haarlem,

De tentoonstelling is opgezet als een drieluik. Het Frans Hals Museum toont onder de titel *Vernieuwer met lef* het vroege werk van de kunstenaar, zij aan zij met zijn belangrijkste voorgangers en tijdgenoten. De bekroning van dit tentoonstellingsdeel is het gerestaureerde (en getransformeerde) meesterwerk *De heilige Lucas schildert de Madonna* uit 1532. Van Heemskerck vervaardigde dit vlak voor zijn reis naar Italië voor zijn collega's van het Sint-Lucasgilde. Hij hoopte dat het kunstwerk hen ertoe aanzette voor hem te bidden tijdens zijn afwezigheid, maar toonde daarmee ook zeer zelfbewust en met lef zijn artistieke kunnen.

Het 'luik' in Stedelijk Museum Alkmaar, getiteld *Naar Rome*, laat Maarten van Heemskerck zien op het toppunt van zijn kunnen, een renaissanceartiest pur sang. Zijn verblijf in Italië en de invloed daarvan op zijn latere werk spat van de schilderijen, tekeningen en prenten af. De prachtige in Rome gemaakte schetsen demonstreren zijn tekentalent en zijn werkdrift. Zowel in de religieuze als in de mythologische werken die in Alkmaar worden getoond is de invloed van Italiaanse grootheden als Michelangelo, Rafaël en Giulio Romano te bespeuren, maar altijd heeft Van Heemskerck die gecombineerd met een vertrouwd Hollands realisme. Het is kunst die virtuositeit etaleert, maar tegelijkertijd geen enkele poging doet om mensen mooier te maken dan ze zijn.

► *Maarten van Heemskerck, Zelfportret met Colosseum, 1553, olieverf op paneel, 42,2 x 54 cm, Cambridge, The Fitzwilliam Museum, inv.nr. 103.*

►► *Maarten van Heemskerck, Torso Belvedere, 1532-1536, pen en bruine inkt op papier, 135 x 188 mm, Staatliche Museen zu Berlin, Kupferstichkabinett, inv.nr. 79 D 2 (Heemskerck-Album I), fol. 73r.*

Terwijl Stedelijk Museum Alkmaar laat zien hoe Van Heemskerck in zijn werk een unieke, nieuwe versmelting van 'Noord' en 'Zuid' tot stand brengt, presenteert Teylers Museum in Haarlem onder de titel *Pionier op papier* een keuze uit het rijke grafische oeuvre dat naar zijn ontwerp werd gemaakt. Van Heemskerck gebruikte het relatief nieuwe medium van de prentkunst om levenslessen aan een opkomende groep kunstkoopers – de rijke burgerij – over te brengen. Hij bracht bijbelverhalen in beeld die nooit eerder verbeeld waren, wijze lessen om een goed leven te leiden, maar ook historische gebeurtenissen en gebouwen. De ondernemer in hem zal begrepen hebben dat deze gedrukte, relatief goedkope kunstwerken hem bekendheid bij een groot publiek konden verschaffen. En kunstwerken zijn het, Van Heemskercks prenten: ze getuigen van een ongekennde inventiviteit en verbeeldingskracht. We zijn ervan overtuigd dat we door deze bundeling van krachten met de tentoonstelling, de restauraties en de publicaties naar een hoger niveau hebben kunnen tillen.

De bezoekers die Haarlem en Alkmaar de komende maanden aandoen, zullen dat zeker ook zo ervaren. Het project biedt een unieke kans om het indrukwekkende werk van Van Heemskerck in al zijn rijkdom en verscheidenheid te bewonderen.

Gaat dat zien!

De tentoonstelling Maarten van Heemskerck is te zien van 28 september 2024 t/m 19 januari 2025 in Stedelijk Museum Alkmaar, het Frans Halsmuseum en Teylers Museum.

Zie www.stedelijkmuseumalkmaar.nl voor meer informatie.

**STEDELIJK
MUSEUM
ALKMAAR**

DE TRANSCRIPTIEGROEP VAN HET REGIONAAL ARCHIEF

Oude gotische letters, iedereen met liefde voor oude boeken of historische kerkgebouwen komt ze wel eens tegen. Tot ongeveer 1700 was iedere Alkmaarder, voor zover hij of zij kon lezen en schrijven, vertrouwd met het gotische schrift. De drukletters ervan zijn met wat moeite vandaag de dag nog wel te lezen, maar de schuin geschreven gotische letters die gebruikt werden in handgeschreven documenten zijn zo op het eerste oog onleesbaar. Niet alleen is het herkennen van de letters lastig, het kost ook de nodige moeite om goed te begrijpen wat er in de oude teksten staat. Woorden uit vroegere eeuwen zijn vaak in onbruik geraakt of hebben vandaag de dag een andere betekenis gekregen. Archiefdiensten geven cursussen in het lezen en begrijpen van het oude schrift, zo ook het Regionaal Archief in Alkmaar. Het geeft veel voldoening om na het volgen van een dergelijke cursus de tekst van een achttiende-eeuwse liefdesbrief of notarisakte te kunnen lezen en begrijpen. De nieuwe vaardigheid is een soort sleutel die je toegang geeft tot het verleden.

ONTSTAAN

Om het voor iedere geïnteresseerde makkelijker te maken om boeiende en belangrijke teksten uit het verleden van Alkmaar te lezen, heeft het Regionaal Archief in 2006 een transcriptiewerkgroep opgericht die nog steeds bestaat. De leden ervan hebben allemaal een of meer cursussen gevolgd in het lezen van het oude schrift. De eerste historische bron die door de werkgroep onder handen werd genomen was een manuscript van de Alkmaarse achttiende-eeuwse geschiedschrijver Gijsbert Boomkamp, waarin deze de oudheden beschreef die aanwezig waren in Alkmaar en in de dorpen rondom de stad. De transcriptie van de tekst, samen met een moderne hertaling, werd in 2010 als boek uitgegeven onder de titel *De stad Alkmaar met haare dorpen. Een beschrijving uit 1740 van historisch erfgoed in Noord-Holland*.

TRANSCRIPTIEPROJECTEN

In de jaren erna heeft de groep ook andere interessante bronnen getranscribeerd en daarmee nieuw leven ingeblazen. Iedere tekst brengt je als lezer op een hele

directe en boeiende manier in contact met het verleden. De variatie aan getranscribeerde bronnen is groot. De teksten dateren meest uit de zestiende tot en met de achttiende eeuw. Er zijn brieven te vinden, kronieken, reisbeschrijvingen, vonnisboeken, rekeningen en nog veel meer. Aan de hand van een grote verzameling documenten uit de periode rondom het beleg van Alkmaar in 1573 is het mogelijk om van dag tot dag te volgen wat er toen gebeurde. Ook andere interessante bronnen over de geschiedenis van de stad zijn getranscribeerd, zoals diverse oude kronieken, de notulen van de Alkmaarse vroedschap (te vergelijken met de moderne gemeenteraad) uit de zestiende en zeventiende eeuw en een grote hoeveelheid vonnissen en andere teksten uit de Alkmaarse oud-rechterlijke archieven. De transcripties zijn te vinden op de website van het Regionaal Archief Alkmaar onder het menukopje 'Verdieping'.

Een aantal teksten is getranscribeerd ten behoeve van specifieke onderzoeksprojecten. Dit betreft bijvoorbeeld de aantekeningen van Simon Eikelenberg over schilderkunst en de bereiding van verf, lak en vernis. Een ander samenwerkingsproject betrof de transcriptie van het

Het door Judith Noorman en Robbert Jan van der Maal geschreven boek over het memorieboek van Maria van Nesse.

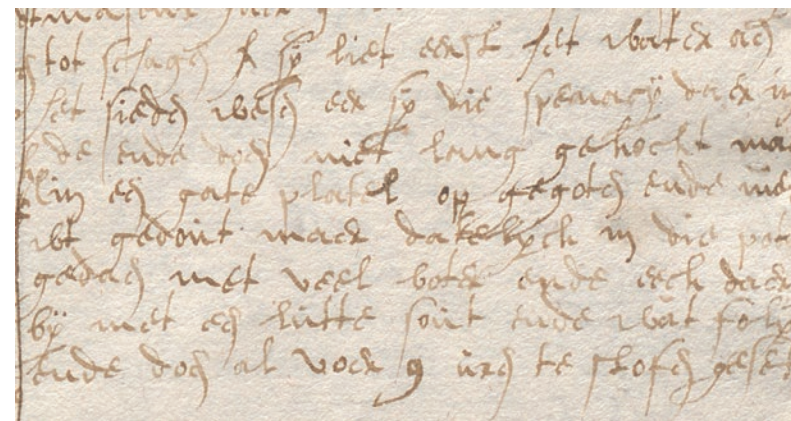
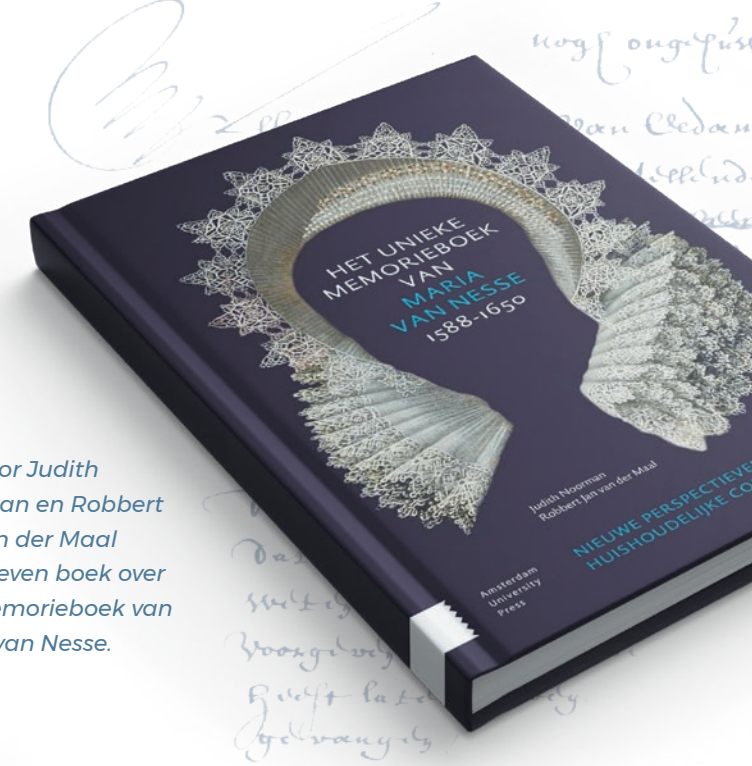
memorieboek van Maria van Nesse, een Alkmaarse katholieke vrouw, die tussen 1623 en 1646 haar dagelijkse uitgaven noteerde, met soms ook andere zaken die ze wilde onthouden, zoals recepten voor maaltijden, medische adviezen en aantekeningen over bepaalde gebeurtenissen.

In 2022 heeft Jasja de Groot in *Oud Alkmaar* een artikel geschreven over Maria van Nesse. In dat jaar verscheen ook een studie over Maria en haar memorieboek, geschreven door Judith Noorman en Robbert Jan van der Maal.

Momenteel wordt samengewerkt met de archeologen Nancy de Jong-Lambregts en Rob Gruben, die onderzoek doen naar de kastelen van de Hollandse graven Willem II en Floris V. De werkgroep heeft transcripties gemaakt van teksten over het beheer en onderhoud van de twee middeleeuwse kastelen in de Oudorperpolder, de Middelburg en de Nieuwburch. Deze gegevens zijn te vinden in veertiende- en vijftiende-eeuwse grafelijke rekeningen, die bewaard worden bij het Nationaal Archief in Den Haag. De transcripties ervan zijn nog niet via de archiefwebsite raadpleegbaar. In het artikel van Emmy Reijngoud-Posthuma in dit nummer wordt uitgebreid ingegaan op de informatie over de kastelen die in deze rekeningen is te vinden.

DE WERKGROEP

De werkgroep heeft een stabiele kern van mensen die al sinds het begin lid zijn van de groep. Natuurlijk vertrekt er

Een voorbeeld van een recept is deze tekst over het bereiden van spinazie. Er staat: : Sij (de meid van haar zuster) liet eerst het water aen het sieden (koken) wesen eer sij die spenacij daer in de, ende doen niet lang gekockt, mae[r] in een gateplatel (vergiest) opgegoten ende niet uut gedout, maer datelijck in die pot gedaen, met veel boter ende eeck (azijn) daer bij met een lutte (beetje) sout ende wat folij ende doen al voer 9 uren te stofen (stoven) geset.]

Uitgave van het manuscript van Boomkamp in 2010.

af en toe iemand, maar er komen ook steeds weer nieuwe leden bij. Meestal betreft het cursisten oud schrift van het Regionaal Archief, die hun leesvaardigheid op peil willen houden of gewoon erg geïnteresseerd zijn in de Alkmaarse geschiedenis. Het aantal leden van de werkgroep schommelt tussen de 25 tot 30 personen. Vanuit het Regionaal Archief worden soms ook kleine groepen begeleid die een specifiek document transcriberen. Zo heeft een dergelijke groep een transcriptie gemaakt van de journalen van Aerjen Jansz. Ruijs, matroos op een achttiende-eeuwse walvisvaarder. De tekst is in boekvorm uitgegeven onder de titel *De walvisvaartjournalen van Aerjen Jansz. Ruijs uit de Zijpe, 1783 en 1784*. Momenteel werkt een andere groep aan de transcriptie van een zeventiende-eeuws handgeschreven boek met stedelijke keuren en verordeningen. Als u meer wilt weten over de transcriptiewerkgroep kunt u contact opnemen met het Regionaal Archief.

VELE VERHALEN

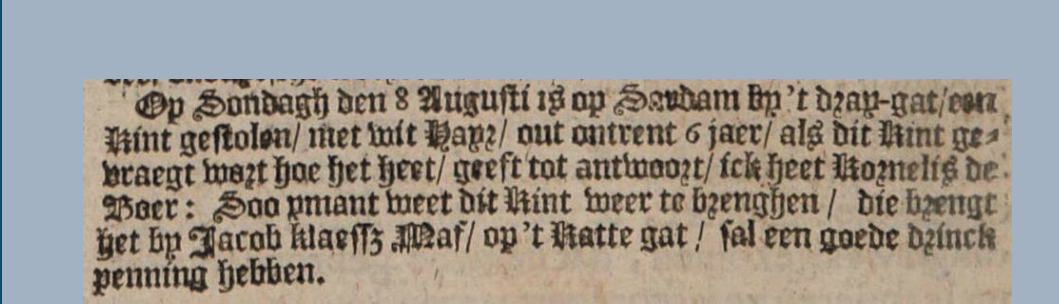
De getranscribeerde bronnen zijn een goudmijn voor iedereen die in de Alkmaarse geschiedenis is geïnteresseerd. Ze bieden stof voor legio boeiende verhalen. Hier alvast twee voorbeelden, ontleend aan getranscribeerde stukken uit het archief van het Alkmaarse schepengerecht.

HET GESTOLEN MEISJE

De rijkdom van de Gouden Eeuw ging gepaard met een gebrekkig sociaal vangnet. Landlopers en bedelaars waren in de zeventiende eeuw een alledaags verschijnsel. Een van hen was de 24-jarige uit Edam afkomstige Trijn Jans. Om als jonge vrouw met bedelen de kost te verdienen was niet makkelijk. Trijn had er iets op gevonden. In Amsterdam zag ze op 4 augustus 1665 in de Brouwersstraat (waarschijnlijk de huidige Binnen Brouwersstraat) een meisje van een jaar of elf alleen rondlopen. Ze sprak haar aan en beweerde dat ze een kennis van haar moeder was. Met mooie beloften wist ze het meisje, dat Jacomijntgen heette, over te halen met haar mee te gaan naar Hoorn en later Alkmaar. Daar dwong ze het kind haar kleding te verruilen voor ‘bedelaerskleren’ die tjokvol luizen zaten. De kleren van het meisje bracht Trijn naar de bank van lening ofwel lommerd. Dat leverde weer wat geld op. Trijn liet het meisje langs de huizen gaan om te bedelen. Jacomijntgen verklaarde later dat Trijn zelf af en toe met een korf naar het platteland ging en dan ’s avonds met brood weer terugkwam. Of ze daar bedelde of handelswaar verkocht is niet duidelijk. Als iemand Trijn vroeg wie het meisje was, beweerde ze dat het een nichtje van haar was. Waarschijnlijk sliepen Trijn en Jacomijntgen in een zogenaamd ‘slaaphuis’, in die tijd een goedkope overnachtingsmogelijkheid voor reizigers, marskramers en dergelijke.

Inmiddels had de moeder een oproep in een krant laten plaatsen. Kranten bestonden in die tijd meestal uit slechts één drukvel, met aan beide kanten tekst. Er kon meestal ook in geadverteerd worden, al was er slechts ruimte voor enkele berichten. Jammer genoeg is de krant waar de vermissing van Jacomijntgen in werd vermeld, waarschijnlijk niet bewaard gebleven. Er zijn wel soortgelijke advertenties te vinden in de kranten van die tijd. Zie het bij dit artikel afgedrukte voorbeeld.

De advertentie van de moeder van Jacomijntgen werd gelezen door Adam Galois, een weduwnaar die in het Sint Elisabeths Gasthuis woonde. Hij haalde het kind uit het slaaphuis en stuurde een brief aan de moeder, die het meisje al snel kwam halen. Tegelijk lichtte hij de Alkmaarse schout in over het voorval. Trijn werd gearresteerd en kreeg een zware straf. Na ‘strengelijk’ gezeseld te zijn werd ze voor een periode van twaalf jaar verbannen uit Holland en West-Friesland.

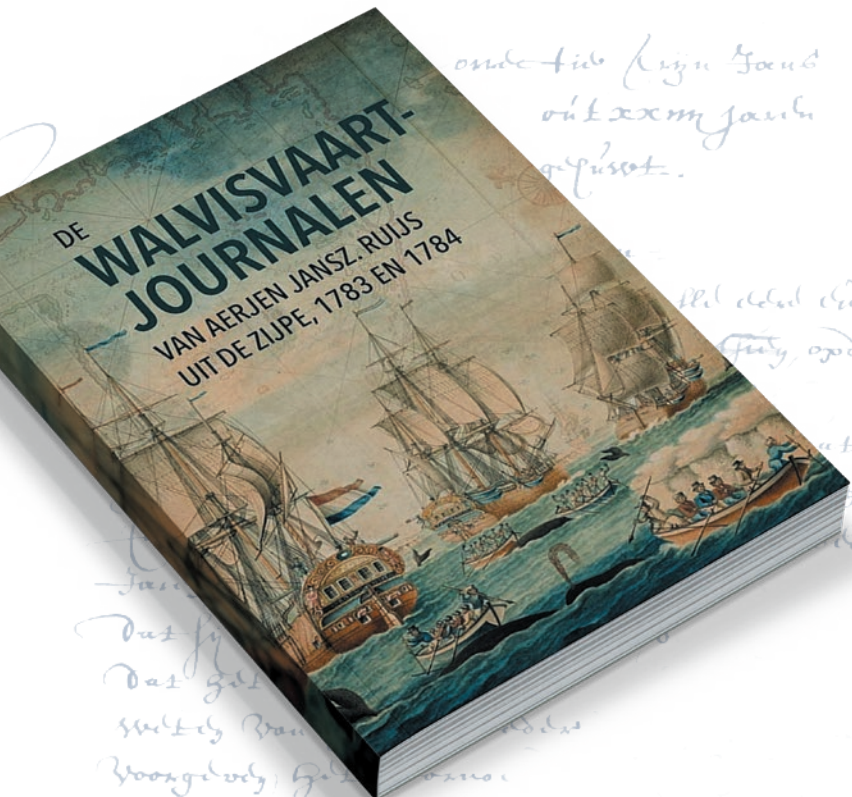
Bericht in de in Amsterdam uitgegeven Ordinairse Middelweeckse Courante van 11 augustus 1665 over een 'gestolen' kind te Zaandam.

Vanuit het Regionaal Archief worden kleine groepen begeleid die een specifiek document transcriberen

EEN GEEST IN EEN PUTJE

In de achttiende eeuw nam de armoede toe. Het aantal bedelaars en landlopers steeg navenant. Een van hen was Fissone Floris, rond 1684 geboren in een groep landlopers, die haar lieten dopen in Sloterdijk. Tijdens het tegen haar gevoerde proces verklaarde ze dat haar moeder in Brussel woonde en haar vader een militair was. Van een soldatenvrouw had ze een handige manier geleerd om lichtgelovige lieden geld te ontfutselen. Fissone paste die strategie in oktober 1708 toe bij Annetje Cornelis in de Hekelstraat in Alkmaar. Ze maakte de vrouw wijs dat er in haar huis door een geest een schat was verborgen. Het zou gaan om een behoorlijke hoeveelheid geld, rond de drieduizend gulden. Fissone zei dat ze met ‘drie helmen’ geboren was en daardoor met de wereld van de geesten in contact kon komen. In vroeger tijd geloofde men dat kinderen die geboren werden in een nog ongebroken vruchtvlies, voorzien waren van paranormale krachten. De geest zou Fissone de opdracht hebben gegeven om Annetje over de schat te vertellen. Om het geld tevoorschijn te laten komen moest nog wel een hele procedure worden doorlopen. Fissone vroeg om een hemd, wat brood, zout en enkele geldstukken. Ze legde dit in het huis van Annetje op de vloer. Vervolgens groef ze ernaast een kuiltje en deed daar wat water in. Op die plek zou het geld tevoorschijn moeten komen. Fissone liet stiekem een grote koperen munt in het water vallen, die ze daarna aan Annetje liet zien. Deze mocht het geldstuk nog niet pakken, want het moest eerst ‘rijp’ worden. Fissone droeg haar vervolgens op om al het goud en zilver in het huis in een grote zak of doek te verzamelen en bij het kuiltje te leggen. Annetje kreeg het advies om ook nog munten ter waarde van 100 gulden erbij te

Het vonnis van Trijntje Jans in het oud-rechterlijk archief van Alkmaar, inv.nr. 45, 10 april 1666.

Het vonnis van Fissone Floris in het Alkmaarse oud-rechterlijk archief, inv. nr. 46, 20 oktober 1708.

25.
Op 8. 8. 1708.
van Fissone Floris
waartoe geroepen
Fissone Floris van Sloten
dijk, ont 24 jaren.
Aldo Fissone Floris, gedenckdijg gedenck
Hingge Alkmaarse alder eerd en vnde gods
In dit ontlag van d' Justitie, haer niet alleen
niet heeft ontken omme in t godelschap
van ander s mans In vromes personen als
vagabonderen, maar ook wel spedaaljk op den
3. October des jaars 1708, binnen dese stad,
ten huysen van enen Ameljs Cornelis
wonnende alhier, dadelijk wijs t maken
dat in d' selfs huys een schat verborgens
lag, inde en geest in t selvs gedurighjk
Sweetde, inde en gsmeltes vromes personen

deponeren. Toen dit was gedaan sprak Fissone allerlei bezweringsformules uit, waarbij ze ingewikkelde handelingen uitvoerde met het zout, brood en water. Toen Annetje even niet oplette, stak ze snel het geld en het goud en zilver in een tas of zak die ze tussen haar rokken had verborgen. Daarna vertelde ze Annetje dat ze buiten de stadspoort de geest zou ontmoeten en er dan bij deze op aan zou dringen de schat snel tevoorschijn te laten komen. Ze leende van Annetje een rok en een regenkleed en verliet het huis. Ze had met een zekere Tiboud afgesproken dat hij haar met een gehuurde koets naar Purmerend zou brengen. Daar werd ze gearresteerd. Annetje had waarschijnlijk al vrij snel de verdwijning van het geld, goud en zilver opgemerkt en alarm geslagen. Fissone kreeg een zware en wrede straf. Ze werd tot bloedens toe gegeseld en daarna gebrandmerkt met het Alkmaarse stadswapen. Na het ondergaan van deze beide lijfstraffen volgde nog een verbanning voor een periode van twintig jaar uit Holland en West-Friesland.

De getranscribeerde bronnen zijn een goudmijn voor iedereen die in de Alkmaarse geschiedenis is geïnteresseerd

oude tijd
oude tijd
oude tijd

2. 1700
Fissone Floris van Sloten
gevangen til zingge
Bijel vnde, gevangen
vnde. Bijel vnde
vnde. Bijel vnde
vnde. Bijel vnde

In het groene landschap van Oudorp liggen twee bulten waarin de fundamenteën van de kastelen de Nieuwburg en de Middelburg liggen. Die bulten hebben me altijd geïntrigeerd, maar mij niet alleen. Ook onze stadsarcheoloog Nancy de Jong-Lambregts wilde er meer van weten. Ze heeft grondonderzoek laten doen en daaruit kon ze concluderen dat vooral de Middelburg veel groter geweest moet zijn geweest dan uit eerdere opgravingen is geconcludeerd. Men heeft de beide kastelen altijd beschouwd als dwangburchten van Floris V, maar dat idee heeft Nancy, zeker voor de Middelburg, kunnen bijstellen.

Reconstructieschets van de Middelburg, Marius Bruijn, 2024, TV NH.

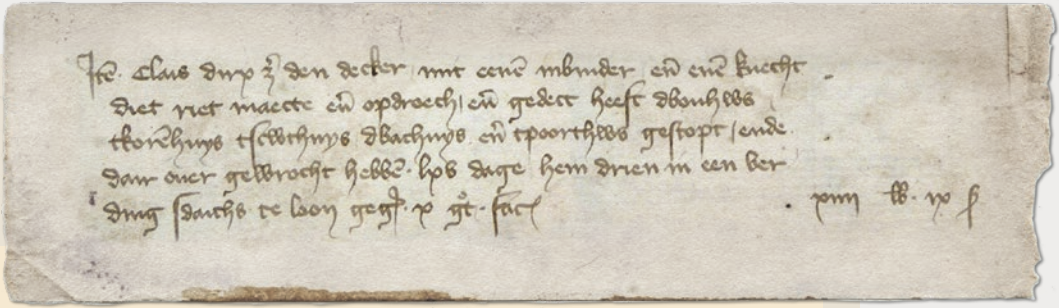
RENTMEESTERREKENINGEN ONDER DE LOEP

Emmy Reijngoud-Posthuma

DE KASTELEN

Een kasteel werd bewoond door een kasteelheer en zijn familie. Hij werd ook wel kastelein of slotvoogd genoemd. In het geval van de Nieuwburg en de Middelburg waren de kasteelheren, de baljuw en de rentmeester niet de eigenaars, maar woonden zij hier in dienst van de graaf van Holland. De baljuw van Kennemerland was namens de graaf, naast de plaatselijke schouten, verantwoordelijk voor de rechtspraak en openbare orde. De rentmeester woonde op de Middelburg en was verantwoordelijk voor de financiën. Hij regelde het beheer van de domeinen in Kennemerland, hij inde grafelijke rechten, diverse belastingen en opbrengsten van bezittingen. Tot zijn taken

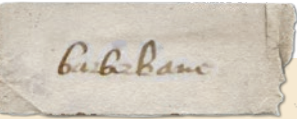
hoorde ook het onderhoud van deze bezittingen, waaronder de beide kastelen. Hij hield de administratie bij van de kosten en reparatie van de Nieuwburg en de Middelburg en van het beheer van het gebied. De rekeningen werden ter verantwoording gestuurd naar de graaf van Holland en later naar de centrale overheid in Den Haag. De kastelen zijn verdwenen, maar de rekeningen zijn er nog. Onze archeoloog Nancy de Jong-Lambregts ontdekte dat ze in het Rijksarchief in Den Haag lagen. Ze heeft een deel gefotografeerd en via Harry de Raad kwamen de rekeningen bij onze groep terecht om ze te transcriberen. De rekeningen behelzen het tijdvak van 1400 tot 1450, de tijd dat Willem VI (1365-1417) graaf van Holland en Zeeland

2. Item Clais Dirxz. den decker mit eenen inbinder ende enen knecht die 't riet maecte ende opdroech, ende gedect heeft d' bouhuus, 't korenhuys, 't scuuthuys, d' bachuys ende 't poorthuus gestopt, ende dair over gewrocht hebben lxxv dage hem drien in een verding, 's daichs te loon gegeven x groten, facit - - xliiii lb. ix s.

was. Zijn dochter, gravin Jacoba van Beieren, volgde hem op (1417-1433) en daarna Filips de Goede (1433-1467). Het transcriberen van het middeleeuwse, gotische schrift is niet eenvoudig, een puzzelklus, met aparte lettervormen, veel afkortingen en onbekende woorden, maar het is gelukkig wel keurig geschreven.

Spectaculair was dat de archeologe waar kon maken, dat de vlek die door het grondonderzoek tevoorschijn kwam

1. barberkane, nu barbacane

naast de Middelburg een flinke voorpoort of een barbacane moet zijn geweest. Deze staat vermeld in de rekeningen. Tot nu toe zeldzaam bij Nederlandse kastelen.

BOUWSELS

In de rekeningen worden de bouwsels genoemd die om de Middelburg heen stonden. Vele gebouwtjes hadden rieten daken die regelmatig gerepareerd moesten worden en dat bracht kosten mee.

RIETDEKKEN

Afb. 2. Klaas Dirksz. de rietdekker heeft samen met een binder en een knecht, die de rietmatten maakte en omhoog droeg, het bouwhuis, het korenhuis, het schuithuis en het bakhuis met riet gedekt. Van het poorthuis zijn de gaten dichtgestopt. Ze hebben er met hun drieën 65 dagen over gedaan.

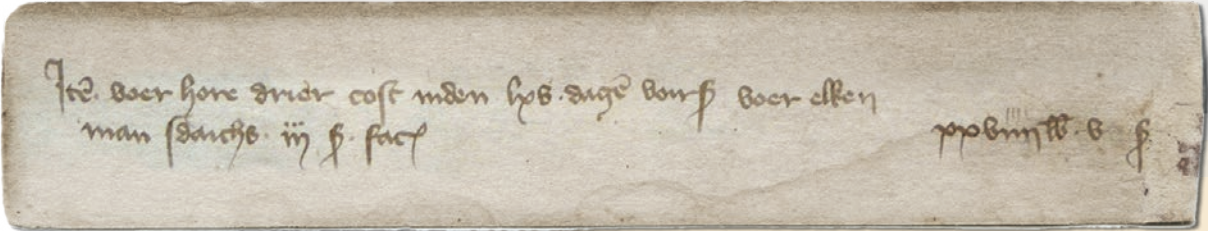
Het verding, de afspraak, was dat ze 10 groten per dag kregen, dat maakt dat ze 14 lb. en 9 s. betaald kregen. (Een lb. is een libra of pond, vergelijkbaar met onze gulden. De s. staat voor schelling, later stuiver genoemd. Een grote was een halve schelling of een halve stuiver).

Apart voor ons, maar in die tijd gebruikelijk, was dat de cost, de maaltijden, van de werklieden vergoed werden.

Afb. 3. Voor de kost kreeg iedere man 3 s. per dag. Dat maakt dat ze met drie man in 65 dagen 29 lb. en 5 s. kregen. En dat klopt als een bus.

Het sommetje voor 3 mannen, 3 schellingen per dag en 65 dagen is dus 3 x 3 x 65 = 585 schellingen. Er gaan 20 schellingen of stuivers in een libra of gulden, dat maakt 585 : 20 = 29 lb. en 5 s. of in onze begrippen f29,25.

In afb. 2 worden genoemd als staande rondom de Middelburg: het bouwhuis, waar verbouwde producten bewaard worden, er is o.a. een dorsvloer, het korenhuis waar graan wordt bewaard, het schuithuis, een bouw-sel over het water waar de schuiten in liggen zodat ze niet vol met water komen te staan als het regent, het bakhuis, de bakkerij en het poorthuis of de barbacane. Overigens komen we in de rekeningen meer huizen tegen: huijse van der Middelborch, het grote huis, het banhuys, de brouwerij, het molenhuys, het stilhuys, de ontmoetings-plaats, het waghenhuys, het pisshuus bij de gracht, het coehuus, de stal en het cruijthofgen, het kruithof. Dus bouwsels genoeg. Er is ook nog een wermoeshoeffgen, een groentetuin, aan de singel. Het is te begrijpen dat dit kasteel niet langer als dwangburcht wordt gezien, maar meer als distributiecentrum, ook door de grote hoeveelheden materialen zoals kalk, stenen, klei, schroeven, spijkers, planken en balken, die aangevoerd worden en in de rekeningen vermeld staan.

En ... er wordt wat ghewrocht en ghebezeghet aan al die huizen:

3. Item voer hore drier cost in den lxxv dagen voirs., voer elken man 's daichs iii s., facit - - xxviii lb. v s.

TIMMERWERK

Afb. 4. Uitgegeven aan timmerwerk. Meester Pieter is met hout bezig geweest aan de nieuwe brug en de poort daarop. Jan Dirksz. gebruikte 26 planken, per stuk 8 s. dat maakt 10 lb. en 8 s. Hij heeft ook twee stijlen gemaakt, waar de deur aan hangt, kosten 5 s. en nog drie nieuwe verbindingen, waarvan het hout 4 lb. kost, enz.

METSELWERK

De metselaar moest aan het werk, hij moest echter eerst zijn materiaal halen.

Afb. 5. Albrecht Dirksz., de metselaar, heeft bij Wouter van der Woude 2000 stenen gekocht. Samen met de vrachtkosten maakt dat 24 s. en 8 d. (d. is denarii, de Nederlandse benaming is penning, een kleine munt). Bij Jan Vrederiksz. haalde hij kalk, kosten 14 s. 8 d.

Albrecht repareerde hiermee de keuken, de trappen in de

toren, waar ook gepleisterd en gewit moest worden, en hij repareerde de schoorsteen. Hij kreeg voor kalk, stenen, arbeid en eten 24 schellingen.

VENSTERS

Afb. 6. Dirk, de glasmaker, heeft boven in de hoge kamer een nieuw raam gemaakt. Ook stopte hij bij andere ramen de kieren dicht, waar het nodig was. Hij kreeg voor zijn werk en zijn eten 50 s.

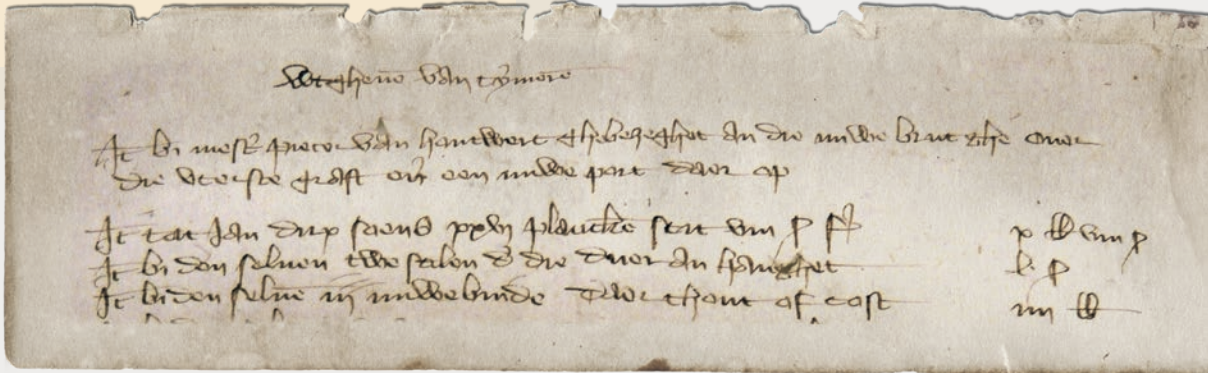
De middeleeuwen moet een bezige tijd geweest zijn. Er komen veel ondernemers, werklieden en werkzaamheden voorbij, dientengevolge ook de vertrekken en verblijven in en rond het kasteel.

En ... daar doemde zowaar de 'scrijfcamer' op, het vertrek waar al deze wetenswaardigheden in kasboeken opgeschreven werden door de rentmeester en zijn klerk, de schrijver, want schrijver was een beroep en deze schrijver had een fraai handschrift.

Afb. 7. In die schrijfkamer, het kantoor, is een vloer gemaakt van rafteren, balken, waar ook de bedsteden van gemaakt zijn. Per stuk hebben ze 6 groten gekost, dat maakt 48 s.

4. Wtgheven van tijmmere Item bi mester Pieter van houtwerc ghebezeghet an die nuwe brughe over die uterste graft ende een nuwe port daer op.

Item tot Jan Dirxsoens xxvi plancken, stic viii s, facit - - x lb. viii s. Item bi denselven twe stilen daer die duer an hanghet - - v s. Item bi denselven iii nuwe binde daer 't hout of cost - - iiii lb.

Item die die glasmaker gegeven van een nieu glas bou
op die hoge camer / end van anders die glase te stoppen
dair te doen was / end bou sinen cost t'samen . l. f.

6. Item Dirc die glaesmaker gegeven van een nijen glas boven
up die hoge camer, ende van anders die glase te stoppen
dairs te doen was, ende voir sinen cost t'samen -- l s.

Alles wat geld kost komt in de schrijfkamer voorbij:
waghenscots, eikenhouten planken, leijdeckers naghols,
een nuwe molen stien, spikers voor die husinghe, dakspar-
ren, windijzers, slotelen, sleutels, te veel om op te noemen.

Nog even dit:
Evert Reynerszoon, de timmerman uit Alkmaar, heeft bij
de Middelburg een lange, doorgaande, eikenhouten
waterloop gemaakt, dwars door de huyswerff, de aanleg-
plaats van schuiten, streckende van het meer tot de
graffte, de gracht, om het water van de gracht in het meer
te laten lopen, want het water in de gracht was des
zomerdages zeer lelic vuyl, ende by wylen stinckende!
Bij die gelegenheid heeft hij ook de bruggen gerepareerd,
die heel cranc waren.

Het stormde af en toe hevig! Jan Dul moest komen en
reparaties verrichten. De kap van de grote toren was zeer
uutgewaait, kapot gewaaid, omdat hij zeer out en quaet,
oud en slecht, was en het huis moest rondom gestopt,
waar het nood was, waar leien uitgewaaid waren.

5. Item bij Aelbrecht Dirxz. den metselair ghegeven Wouter van der Woude om ii dusent
stiens, cost t'samen mit den vracht -- xxiiii s. viii d.
Item bi denselven van xxii achtendel kalcs ghehaelt tot Jan Vredicssuens
elc achtendel viii d., facit -- xliii s. viii d.

Item aelbri dirxz den metselair ghegeven Wouter van der Woude om ii dusent
stiens cost t'samen mit den vracht
Item bi denselven van xxii achtendel kalcs ghehaelt tot Jan Vredicssuens
elc achtendel viii d., facit

De rekeningen geven een inzicht in het middeleeuwse,
werkzame leven op kasteel de Middelburg en laten zien
dat het kasteel veel uitgebreider was dan de historici
hiervoor hebben gedacht. Nancy de Jong-Lambregts
heeft daardoor een geheel nieuw beeld van de
Middelburg kunnen vormen en wij als transcriptiegroep
hebben ons steentje daaraan bijgedragen.

Afb. 8. Tekst bij de tekening uit 1942: 'Reconstructie van de
Middelburg bij Alkmaar naar aanleiding van de gevonden
fundering. Ook de latere vijftiende-eeuwse kamer op
pijlers is hier getekend. 1287.'

Afb. 9. Op het nieuwe beeld van Nancy zullen we nog
even moeten wachten, maar in de serie *Verdwenen
Kastelen* van TV NH heeft Marius Bruijn een poging
gewaagd. Bovenaan ligt de Munnikenweg met de pas
ontdekte brug onder het wegdek. De barbacane, de grote
voorpoort ligt voor de woontoren, de haven met hijswerk-
tuigen is gesitueerd aan het Zwijnsmeer, we zien ook het
schuitenhuis en een hoop schelpen of zand. In het andere
deel het wermoeshof of groentetuin.

TAAL
Het is leuk om ook even naar de taal te kijken. Een taal
ontwikkelt zich, dat gaat altijd door. Het is Nederlands

wat we lezen en veel woorden
gebruiken we nog altijd, maar de
schrijfwijze is vaak niet meer dezelfde
en de betekenis is soms veranderd.

Item om xviij raften. dair ene scrijfcamer mede gevloert.
ende bedsteden of gemaict ziiin, t stuc gecoft om vi groten, facit -- xlviii s.

7. Item om xviii rafteren dair ene scrijfcamer mede gevloert
ende bedsteden of gemaict ziiin, t stuc gecoft om vi groten, facit -- xlviii s.

Een paar voorbeelden uit deze tekst:
Kastelein: voor ons nu een barkeeper, overigens een
Engels woord, maar toen was het een kasteelheer.
Ghewrocht: voor ons heeft gewrocht iets moeilijks, het
kost je veel energie. De werklieden van toen waren, als
ze iets wrochten, gewoon aan het werk.
Ghebezeghet: bezig geweest.
Wtgheven van tymmere: uitgaven aan timmerwerk.
De brugghe die seer cranc waer: de brug was niet ziek,
maar zeer krakkemikkig.
Quaet: slecht. Wij denken bij quaet of kwaad aan een
moeilijke geestestoestand.
Stoffe: voor ons is dat textiel, voor hen kon het ijzerwerk,
hout, lei, touw, enz. zijn; materiaal
in het algemeen.

Dit kunt u vast wel lezen:

Metselrien

Metselrien: metselwerk. Het boogje boven de laatste e is
een afkortingshaal, de n is weggelaten.

BRONNEN:
Illustraties: Regionaal Archief Alkmaar.
1. NA, toegangsnr. 3.01.27.02 inv.nr. 875(9).
2. NA, toegangsnr. 3.01.01 inv.nr. 2200 (4).
3. NA, toegangsnr. 3.01.01 inv.nr. 2200 (4).
4. NA, toegangsnr. 3.01.01 inv.nr. 1602 (5).
5. NA, toegangsnr. 3.01.01 inv.nr. 1608 (6).
6. NA, toegangsnr. 3.01.01 inv.nr. 1610 (2).
7. NA, toegangsnr. 3.01.01 inv.nr. 2200 (3).
8. Beeld van de reconstructie van gevonden fundering uit 1942,
beeldbank RAA.
9. Beeld uit de tv-serie *Verdwenen Kastelen* van Marius Bruijn,
uitgezonden door TV NH in april van dit jaar.
10. NA, toegangsnr. 3.01.27.02 inv.nr. 877 (17)

Reconstructie van de Middelburg bij Alkmaar naar aanleiding
van de gevonden fundering. Ook de latere vijftiende-eeuwse
kamer op pijlers is hier getekend. 1287.

VERENIGINGSNIEUWS

LEZINGEN

In het najaar staan drie lezingen op het programma.

ALKMAAR NA HET BELEG

Di 10 september, 20.00 uur.

Harry de Raad, oud-archivaris van het Regionaal Archief, gaat dieper in op de gebeurtenissen in Alkmaar na het succesvol doorstane beleg van 1573. Kort behandelt hij het verdere verloop van de oorlogsgebeurtenissen in Alkmaar en omgeving en gaat vervolgens in op de opzienbarende periode van groei en voorspoed die erop volgde. De bevolking van de stad nam flink toe. De binnenstad werd volgebouwd en kwam er heel anders uit te zien. Vooral aan de oostkant van de stad ontstond nieuwe bedrijvigheid: Alkmaar werd een pioniersstad van de nieuwe windmolentechnologie. Ook op politiek en religieus gebied veranderde er veel in de stad. Aan het eind van de zestiende eeuw

vervaardigde de bijzonder getalenteerde Alkmaarder Cornelis Drebbel zijn prachtige kaart van het nieuwe Alkmaar. Harry de Raad vertelt zijn verhaal met vele, aansprekende bijzonderheden en het nodige beeldmateriaal.

IN DE VESTEN, TOT ALCMAIR

Di 1 oktober, 20.00 uur.

Stadsarcheoloog Peter Bitter schetst de ontwikkelingen van de stadsversterkingen van Alkmaar van de 13de tot begin 19de eeuw. Hij doet dit aan de hand van de resultaten van archeologische onderzoeken, archiefbronnen en topografisch beeldmateriaal. De archeologische onderzoeken hebben veel nieuwe informatie opgeleverd over de opeenvolgende fasen van wallen, muren, torens, poorten en vestgrachten. Herhaaldelijk is de vesting gewijzigd om te voldoen aan de nieuwste oorlogstechnologie. Peter Bitter maakt driemaal een rondje om de

binnenstad om een beeld te geven van de middeleeuwse versterkingen, de nieuwe vestingwerken van 1528-1550, de vestingbouw van Adriaan Anthonisz uit 1573-1580 en enkele latere ontwikkelingen.

EERST DE EGMONDER- EN BERGERMEER, DAARNA DE BEEMSTER!

Di 5 november, 20.00 uur.

Bijna 460 jaar geleden werden de Egmonder- en Bergermeer drooggemalen. Het was in 1565 de eerste, grotere droogmakerij van Noord-Holland, een schakel tussen de Achtermeer (1534) en de Beemster (1612). Aan het initiatief om de ongeveer 1200 hectare grote waterplas met zes windmolens droog te malen, zijn de namen verbonden van Lamoraal, graaf van Egmond, en Hendrik van Brederode, heer van Bergen. De organisatorische, technische en financiële problemen waren aanzienlijk en werden nog verergerd door het uitbreken van de oorlog en het beleg van Alkmaar in 1573. Toch ontstond op den duur een gebied met welvarende boerenbedrijven. Historicus Frits David Zeiler gaat dieper in op alle uitdagingen en laat en passant zien dat watermanagement in Noord-Kennemerland nog veel ouder is dan deze droogmakerij.

BOUWPLANNEN IN ALKMAAR

Henk de Visser

De commissie Preadvies van de Historische Vereniging Alkmaar krijgt elke veertien dagen de bouwvergunningsaanvragen ter advisering voorgelegd. Deze aanvragen kunnen met sloop, renovatie of restauratie en herbestemming gepaard gaan. Hieronder vier voorbeelden van bouwplannen die recentelijk zijn behandeld.

WESTERWEG 18-20

De Westerweg had in de jaren 2018–2019 noordelijk van het Westerhofje een nieuwe, goed geparcelleerde gevelwand gekregen. Het complex van een winkel in combinatie met appartementen won daarmee de Publieksprijs van de Puienprijsverkiezing in 2019. Toentertijd gaf de initiatiefnemer al aan ook de panden 18 en 20 (zie afb. 1) verworven te hebben en er appartementen in te willen bouwen. De plannen werden eind 2023 aan de welstandscommissie voorgelegd. Bij het eerste ontwerp sloot de gevelindeling niet aan op de scheidingswanden van de appartementen en leek een rommelig geheel te ontstaan. Daarna werden nieuwe varianten voorgelegd, waarvan die met de topgevel rechts als meest passend werd gezien (zie afb. 2). Zowel de gemeentelijke commissie Ruimtelijke Kwaliteit als de commissie Preadvies van de HVA gaven de suggestie om op het steile afgeknotte schilddak dakpannen toe te passen en te overwegen een mansardekap toe te passen. Dit heeft de architect opgepakt waardoor het definitieve ontwerp veel sterker is geworden (zie afb. 3).

KENNEMERSTRAATWEG 10-16

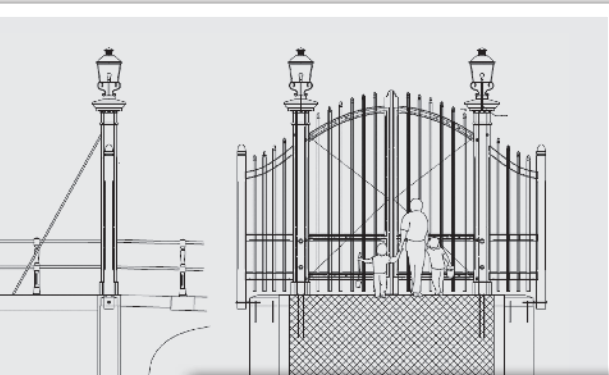
In *Oud Alkmaar 2023-3* toonden wij het schetsplan voor de nieuwbouw op de locatie Koekenbier (zie linker afbeelding). In juni 2024 werd het definitieve plan voorgelegd. De parcellering is sterker geworden.

De kozijnen zijn nu wit. De commissie adviseerde een meer crème-witte kleur te gebruiken. Ook adviseerde de commissie geen kroonlijsten langs de dakranden te plaatsen, maar nokvorsten. De kap is dan meer ingetogen ten opzichte van de groene achtergrond.

HET NIEUWLANDERHEK BIJ DE POPMANSBRUG

Dit is een sympathiek plan dat voortkomt uit het coalitieakkoord van het huidige college. In navolging van het terugplaatsen van de hamei bij de Boombrug in het kader van de Schelphoekplannen, waarvoor ook de HVA zich sterk had gemaakt, is door buurtbewoners ook het idee opgepakt om de hamei van de vroegere Nieuwlanderpoort terug te bouwen. Het onlangs overleden raadslid Ben Bijl heeft dit plan in het coalitieprogramma laten opnemen. Dit voorjaar is de bouwvergunning verleend. Het hek wordt geplaatst op de smalle in 1975 gerenoveerde brug die thans Popmansbrug heet. Het hardstenen basement van de hamei was bij de renovatie van de brug behouden. Het ontwerp is gebaseerd op een oude foto uit 1870 (helaas van matige kwaliteit). De Nieuwlanderpoort was toen al gesloopt. Op de oudere prenten van deze poort zien we een houten hamei met hek. Het hek met zuil zoals op de oude foto is vermoedelijk in het begin van de negentiende eeuw geplaatst.

LUTTIK OUDORP 119

Een opvallend plan was het subsidieverzoek van architect – bouwhistoricus Rob de Vries om het zeer bijzondere plafond in de erkerkamer van het smalste huisje van Alkmaar te herstellen. Het plafond is decennia geleden naar beneden gevallen, maar gelukkig zijn delen van het plafond bewaard gebleven en bestaat er één foto van het plafond voordat het gevallen was. De commissie Preadvies van de HVA ondersteunt de aanvraag en hoopt dat het voornemen haalbaar is.

*Verdwenen plafond
Luttik Oudorp 119.*

De vereniging werd in 1925 opgericht. Zij heeft tot doel het beschermen en voor het nageslacht bewaren van de historische schoonheid van Alkmaar en omgeving en het aanmoedigen van de studie van de plaatselijke geschiedenis. Dit doet zij o.a. door het geven van welstandsadviezen, het organiseren van stadswandelingen, excursies en lezingen en het uitgeven van *Oud Alkmaar*. Jaarlijks wordt de Oud Alkmaarprijs en tweejaarlijks de Puienprijs uitgereikt.

Postadres van de vereniging is Nassaulaan 43, 1815 GJ Alkmaar. Ook via internet is de vereniging bereikbaar: info@hvalkmaar.nl of www.hvalkmaar.nl.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Ruud Roemer, voorzitter,
Henk de Kruik, secretaris,
Lucas Zimmerman,
penningmeester, Kees Verlaan,
Rob Marijn, Carol Korringa en
Jos Stroomer, leden.

Een lidmaatschap van de HVA kost slechts € 25,- per jaar.
Rekeningnummer
NL62INGB0000600401
t.n.v. Historische Vereniging
Alkmaar. U ontvangt dan
automatisch driemaal per jaar ons
periodiek *Oud Alkmaar*. Ook lid
worden? Ga naar onze website
hvalkmaar.nl

Vragen over lidmaatschap:
leden@hvalkmaar.nl

AGENDA

1 SEPTEMBER

Wandeling: 'Wateren in en om Alkmaar'.
Start 14.00 uur. Canadaplein

10 SEPTEMBER

Lezing: 'Alkmaar na het beleg'
door Harry de Raad
Aanvang: 20.00 uur.
Sociëteit Varnebroek

1 OKTOBER

Lezing 'In de vesten, tot Alcmail'
door Peter Bitter
Aanvang: 20.00 uur.
Sociëteit Varnebroek

5 NOVEMBER

Lezing 'Eerst de Egmonder- en
Bergermeer, daarna de Beemster!'
door Frits David Zeiler
Aanvang: 20.00 uur.
Sociëteit Varnebroek

13 OKTOBER

Wandeling 'Hofjes van Alkmaar'.
Start 14.00 uur. Canadaplein.

OPEN HUIS

Elke tweede zaterdag van de
maand is er van 10.00 tot 13.00 uur
Open Huis in het HVA-kantoor
aan de Nassaulaan 43.

oud alkmaar

Is een uitgave van

